

UDC 372.815.99(497.11)"18"

Vojko Radomirović¹, Blagoje Nešić²

¹ Učiteljski fakultet

Užice

² Filozofski fakultet

Niš

UDŽBENICI PSIHOLOGIJE U ŠKOLAMA SRPSKOG NARODA DRUGE POLOVINE 19. VEKA

Rezime

Problem našeg istraživanja je bio utvrđivanje i analiza udžbenika psihologije koji su korišćeni u srednjim i višim školama Srbije, Vojvodine i Kosova u drugoj polovini 19. veka. Utvrđeno je da su korišćeni sledeći udžbenici psihologije: 1. Psihologija kao nauka udešena za školsku upotrebu od Alimpija Vasiljevića (1870); 2. Rukopisni udžbenik "Tezisi za psihologiju", od Nikole Vukićevića (1877); 3. Psihologija za škole i za samouke, naročito za učitelje, od Petra Radulovića (1892); i 4. Opšta pedagogika, od dr Vojislava Bakića (1897).

Svi udžbenici obrađivali su približno iste programske sadržaje (osete, um, osećanja i volju).

Prvi srpski udžbenik psihologije, od A. Vasiljevića obrađivao je ove sadržaje u duhu nemačke psihologije moći i engleske senzualističke, asocijacionističke psihologije. Udžbenici N. Vukićevića i P. Radulovića (osete, um i volju) obrađivali su nemačkom psihologijom moći, a osećanja su samo u udžbeniku P. Radulovića objašnjena u duhu fiziološke psihologije. Knjiga V. Bakića je obrađivala gradivo na najsavremeniji način od svih navedenih udžbenika i to u duhu Herbartove i engleske nativističke psihologije.

Zaključili smo da je psihologija u školama srpskog naroda ovog vremena značajno zaostajala u odnosu na psihologiju razvijenih evropskih zemalja.

Ključne reči: psihologija moći, spekulativna psihologija, asocijacionistička psihologija, herbartova psihologija, racionalizam, empirizam, fiziološka psihologija, nativistička psihologija.

Na današnjoj teritoriji Srbije u drugoj polovini 19. veka egzistirala je u njenom centralnom delu srpska država koja se postepeno oslobađala turske carevine i koja tek 1878. godine postaje potpuno nezavisna i međunarodno priznata. Severni deo današnje Srbije, Vojvodina bio je u to vreme pod vlašću austro-ugarske carevine. Srbi u Vojvodini su vodili neprekidnu borbu za svoj fizički opstanak na tim prostorima i borbu protiv unijaćenja, germanizacije i mađarizacije. Današnja južna srpska pokrajina, Kosovo, bila je, u to vreme, pod okupacijom Otomanske imperije i srpski narod je u njoj živeo u najtežim ekonomskim, političkim, kulturnim i prosvetnim uslovima. U takvim istorijskim okolnostima uporedo sa borbom za sticanje nezavisnosti odvijao se i proces kulturnog i prosvetnog preporoda srpskog naroda, prvenstveno pod uticajem nauke,

kulture i prosvete najrazvijenijih evropskih zemalja (Nemačke, Francuske, Engleske i Rusije) tog vremena.

U ovom istraživanju mi smo pošli od stava da je život srpskog naroda na ovim prostorima i u tom vremenu činio jednu duhovnu i kulturnu celinu.

Zadatak našeg istraživanja je bio da utvrdimo koje su sve škole u ovom vremenu i prostoru postojale, da li su u svojim nastavnim planovima i programima sadržavale psihologiju i koje su knjige i udžbenici psihologije korišćeni za realizaciju njihovih planova i programa. Takođe, cilj nam je bio da analizom sadržaja knjiga i udžbenika dođemo do saznanja kakvo su psihološko obrazovanje dobijali učenici tih škola i kakav je razvojni nivo srpske psihologije u tom vremenu bio u odnosu na razvijenost psihološke nauke najrazvijenijih evropskih zemalja (Nemačke, Francuske, Engleske i Rusije).

Utvdili smo, da je to bio veći broj srednjih škola i Licej koji kasnije prerasta u Veliku školu. To su u Srbiji bile sledeće škole:

1. Gimnazija koja je počela sa radom 1833. godine u kojoj se neprekidno izučavala psihologija u sastavu filozofije i logike ili pedagogije sa metodikom. U njoj je prvi nastavnik psihologije bio Isidor Stojanović;

2. Bogoslovija koja počinje sa radom 1836. godine i u kojoj se obrađuju psihološki sadržaji u okviru filozofije sa etikom, a u kojoj nastavnički kadar nije imao neki veći značaj za afirmaciju i razvoj psihologije;

3. Licej koji radi od 1838. do 1863. godine i na kome psihologiju profesor Konsantin Branković predaje u okviru predmeta " Misloslovlje i logika ";

4. Velika škola koja radi od 1863. godine pa do kraja 19. veka za sve studente filozofsko-istorijskog i prirodno-matematičkog odseka predavala se pedagogija i psihologija sa logikom kao jedinstven predmet. Na Velikoj školi ovaj predmet je prvo predavao Milan Kujundžić, potom Alimpije Vasiljević, Milan Nedić i pri kraju 19. veka dr Vojislav Bakić. Velika škola i rad navedenih profesora čine osnovu, korene iz kojih se počela razvijati psihološka nauka u Srbiji, i ostavila značajna dela i udžbenike;

5. Učiteljska škola u Srbiji počinje sa radom 1871. godine, u njoj posebno značajan doprinos afirmaciji i razvoju psihologije daje dr Vojislav Bakić i

6. Viša devojačka škola u Beogradu, u kojoj se u mnogo manjem obimu i kvalitetu u odnosu na učiteljsku školu izučavala psihologija.

U Vojvodini škole u kojima se izučavala psihologija, u tom vremenu, bile su:

1. Gimnazija u Sremskim Karlovcima,
2. Učiteljska škola u Somboru i
3. Viša devojačka škola u Pančevu.

Za naš problem istraživanja značajan je rad Nikole Vukićevića u somborskoj učiteljskoj školi. Od njega je ostao rukopisni udžbenik "Tezisi iz psihologije" i rad Petra Radulovića u Višoj devojačkoj školi u Pančevu, od koga je ostao udžbenik "Psihologija za škole i za samouke, naročito za učitelje".

Na Kosovu od 1890. godine radi Bogoslovsko-učiteljska škola u Prizrenu. U toj školi se izučavala psihologija u okviru filozofije sa etikom i nju su, u skraćenom obimu, uglavnom predavala nestručna sveštena lica po malobrojnim knjigama i udžbenicima psihologija iz srednjih škola Srbije.

Do 70-ih godina 19. veka u navedenim školama tog vremena psihologija se predavala u okviru filozofije sa etikom ili pedagogije sa metodikom. Međutim, od 70-ih godina psihologija se u većini tih škola predaje zajedno sa logikom kao relativno samostalan i jedinstven predmet.

Konstatujemo da u to vreme u svetu psihologija još uvek nije imala jasno određen ni predmet izučavanja, niti metodu kojom će se taj predmet izučavati, pa samim tim nije mogla biti ni samostalna nauka. Filozofija je po subordinaciji bila prva i najopštija nauka koja je sadržavala više filozofskih disciplina i to: metafiziku, etiku, estetiku, pedagogiju, psihologiju i logiku. Pedagogija je u to vreme bila praktična filozofska disciplina, koja takođe nije bila samostalna nauka, a u obrazovno-vaspitnom procesu se u ogromnoj meri oslanjala na psihologiju, logiku i etiku. Psihologija je u sistemu ovih nauka bila najtešnje povezana sa filozofijom i pedagogijom. Ona je s jedne strane pružala filozofiji pomoć u odgovoru na vešte filozofske dileme (odnos duha i tela, svesti i nervnog sistema, slobode i neslobode volje), a s druge strane pružala je pedagogiji pomoć prvenstveno u saznanju o intelektualnim procesima (opažanju, mišljenju, asocijacijama, pamćenju i dr.) i služila njenoj uspešnoj realizaciji prvenstveno intelektualnog i moralnog vaspitanja dece. Takva uloga psihologije kao nesamostalne i nauke zavisne od filozofije i pedagogije prikazana je u sledećim udžbenicima ili knjigama koje su korišćene kao udžbenici psihologije u navedenim školama Srbije, Vojvodine i Kosova u drugoj polovini 19 veka. To su:

1. Psihologija kao nauka udešena za školsku upotrebu od Alimpija Vasiljevića, (1870),
2. Tezisi iz psihologije od Nikole Vukićevića (1876 -1877),
3. Psihologija za škole i za samouke, naročito za učitelje od Petra Radulovića (1892) i
4. Opšta pedagogika, od Vojislava Bakića (1897).

U većini izvora kao prvi udžbenik psihologije navodi se "Psihologija kao nauka udešena za školsku upotrebu" od Alimpija Vasiljevića. Međutim, osim ove knjige, kako navodi Mihailo Roter (*Psihološke novine, br. 25, 1979*), u Srbiji tog vremena korišćene su kraće vreme još dve knjige koje su obrađivale gradivo iz psihologije. To su knjiga Mihaila H. Ristića "**Psihologija empirična**", objavljena 1859. godine u Sremskim Karlovcima i knjiga Milana Kujundžića "**Kratki pregled harmonije u svetu**" objavljena 1867. godine.

Utvdili smo da su ove knjige sa vrlo skromnim psihološkim sadržajem, zbog čega ih i ne analiziramo bile, za nastavu psihologije korišćene prvenstveno na Velikoj školi i gimnaziji, Vojvodine i Srbije. Prvi profesor na Velikoj školi u Srbiji bio je, kao što smo već istakli, Konstatin Branković za koga nije utvrđeno da je imao neki udžbenik psihologije po kome je obrađivao gradivo iz psihologije. NJega je nasledio Milan Kujundžić koji je predavao psihologiju po svojoj knjizi, "**Kratki pregled harmonije u svetu**".

Ova knjiga je sadržavala samo dva dela. Prvi deo je naslovljen kao "**Nauka o osećanju**", a drugi "**Nauka o svesti**". Iz sadržaja knjige se vidi da je takva psihologija kao nauka izučavana samo fragmetarno, što je bio slučaj i sa prethodnom knjigom, zbog čega se one ne uzimaju kao prvi udžbenici psihologije. Tek sa dolaskom Alimpija

Vasiljevića na Veliku školu 1869. godine psihologija se predavala tako da je obuhvatala sve do tada poznate psihičke procese i pojave koji su obrađeni u njegovom udžbeniku **"Psihologija kao nauka udešena za školsku upotrebu"**

Kao osnovne izvore koje je koristio za koncepciju i sadržaje svog udžbenika psihologije Alimpije Vasiljević navodi sledeće:

1. A. Ben: Nauka o intelektu (1864);
2. DŽ. S. Mil: Psihološka metoda (1864);
3. M. Troicki: Nemačka psihologija u tekućem stoleću (1867);
4. I. M. Sečenov: Refleksija mozga (1869).

Na osnovu ovih izvora zaključili smo da je zvanični prvi srpski udžbenik psihologije, ali i svi drugi udžbenici psihologije analizirani u ovom radu, sadržavao tadašnju savremenu psihološku nauku Nemačke, Engleske i Rusije. Njene suštinske karakteristike i tipične predstavnike prikazaćemo u kratkim crtama.

Nemačka psihologija u 17, 18. i u prvoj polovini 19. veka je egzistirala u okvirima filozofskih učenja poznatih filozofa racionalizma (Lajbnica, Kanta, Herbarta i drugih). U sklopu njihovih filozofskih doktrina egzistirala je takozvana spekulativna psihologija. Na nemačku spekulativnu psihologiju veliki uticaj je izvršila filozofska doktrina francuskog filozofa Dekarta, nastala još u 17. veku .

Dekart u svom filozofskom učenju suprotstavlja dušu i telo, kao dve potpuno različite supstance. Duša je stvar koja misli nasuprot telu, koje je prostorna stvar. Duša na telo ne može uticati, po mišljenju Dekarta njeno pravo znanje je urođeno. Od Dekarta vode poreklo najvažnije tendencije koje se manifestuju u daljem razvitku psihologije. On celokupnu prirodu objašnjava kretanjem rasprostrtih tela pod uticajem mehaničkih impulsa. Taj mehanički model primenjuje se i na objašnjenje života organizma. U objašnjenju psiholoških pojava on odbacuje religiozno-moralne predstave i predrasude i postavlja osnove mehanicističkog, naturalističkog pravca u psihologiji. U tom cilju on u nauku uvodi pojam refleksa, koji je odigrao veliku ulogu u kasnijoj fiziologiji nerвне aktivnosti. Takođe se kod Dekarta oblikuje prvi put onaj pojam svesti koji će postati centralni pojam psihologije sledećih stoleća. Svest definiše kao sve ono što se u nama dešava, tako da mi sami to neposredno opažamo. Na taj način Dekart uvodi pojam introspekcije, koji se sastoji u odražavanju svesti u samoj sebi. Kako ističe G. Marfi (1963), izdvojivši pojam svesti iz šireg pojma psihičkog, Dekart je taj pojam ispunio sadržajem koji će ga učiniti čvorištem krize psihologije u 20. veku. Mehanicističko, naturalističko tretiranje ljudskog ponašanja i elementarnih psihofizičkih procesa, spajaju se kod Dekarta sa idealističkim, spiritualističkim tretiranjem najviših manifestacija duhovnog života. Kasnije te dve linije koje kod Dekarta potiču iz zajedničkog izvora, počinju prirodno i neizbežno sve više da se razilaze. Dekartove idealističke tendencije razvijaju dalje u Evropi predstavnici nemačke idealističke racionalne filozofije, od kojih su za psihologiju najznačajniji Lajbnic, Kant i Herbart.

Lajbnic je kao i Dekart težio da odgonetne prirodu odnosa duše i tela. Po njegovom shvatanju duša je imaterijalna i ona ne može uticati na telo koje je materijalne prirode. Duša dakle, obavlja svoje operacije a da pri tom nema nikakvog uticaja na telo. Sve pokrete i aktivnosti ljudskog tela on objašnjava poznatom mehaničkom uzročnošću. Međutim, mentalne svesne procese on objašnjava mentalnom uzročnošću. Tako u

Lajbnicovom psihološkom učenju uočavamo (psihofizički paralelizam) svesti i tela što će se kasnije u engleskoj asocijacionističkoj i fiziološkoj psihologiji bitno promeniti.

Kant je jedan od najvećih filozofa u istoriji ljudske misli, a za psihologiju je značajan po tome što je afirmisao nemačku psihologiju moći. Suštinske karakteristike takve psihologije su u sledećem. Predmet psihologije je duša koja poseduje različite moći, nezavisne jedna od druge. To su: moć mišljenja, pamćenja, opažanja, osećanja, volje i druge moći. Kant je u svom učenju pošao od toga da se deduktivnom metodom ne može demonstrirati realnost duše, već samo spekulativno-intuitivnim postupkom. On je kompleksnost mentalnih funkcija raščlanio na tri sazajne podvrste mentalnih funkcija koje se daljom analizom nemogu raščlaniti. To su: saznanja, osećanja i htenja. Kvalitativno novo u njegovom učenju je to što se on suprostavio psihologiji asocijacionista sa jedinstvom akta i percepcije. Mnogi intelektualni naponi u 19. veku koji su bili usmereni na kritiku asocijacionističke psihologije, direktno ili indirektno se zasnivaju na Kantovom shvatanju iskustvenog jedinstva. On ističe: kad jedan čvrst predmet dođiramo prstima, mi se suočavamo sa izvesnim mentalnim stanjima koja su prividno sastavljena samo od senzornih kvaliteta. Izgleda nam, kaže on, da tada otkrivamo integrisane delove iskustva o kojima govore asocijacionisti. Međutim, te stvari otkrivamo kao koherentne, jer svest obavlja izvesnu operaciju organizujući te delove u jedinstveno iskustvo. Takođe on ističe da je krajnja priroda spoljašnjih stvari, kao i unutrašnjeg ja, neopažajno. Po njegovom mišljenju mi možemo saznati samo fenomene, privide. Naše ja se susreće u svakom činu volje. Proces htenja je nezavisan od uzročnosti. Volja je slobodna. Ona je deo naše moralne prirode. Kant nas, prema tome, na taj način vraća religioznom mišljenju koje je on, u suštini, odbacio u svom proučavanju procesa saznanja. On tvrdi da krajnji moral i religiozna moralnost ne leže u predelima saznanja, već u procesu volje. Njegovo usvajanje (psihologije duševnih moći) upotpunosti odvaja osećanje i volju od saznanja.

Herbart je u okviru svoje filozofske doktrine afirmisao posebnu varijantu intelektualističke spekulativne psihologije. Prema njegovom učenju celokupan psihički život je izgrađen od predstava. On je konstruisao jedan matemački sistem da bi pokazao kako se predstave asociiraju i definisao principe po kojima se elementarni sastojci našeg iskustva kombinuju u harmonične celine. Posebno uspešno je razradio svoj gno-seo-psihološki sistem. Osnova svakog saznanja po njemu je predstava. Predstave se dalje u svesti kombinuju u nove celine ili se sukobljavanjem pak potiskuju u nesvesno. Nove predstave i nove ideje nastaju ne samo kombinovanjem novih predstava, već i novom kombinacijom elemenata već stečenih predstava. Tu bazu elemenata iz koje nastaju nove predstave i ideje Herbart naziva aperceptivnom masom. Ovakva njegova intelektualistička psihologija bila osnovno polazište u izgradnji njegove pedagoške doktrine koja je dugo vremena dominirala pedagoškom teorijom i praksom u Evropi i kod nas. Herbart je dakle, u svojoj doktrini isticao značaj opservacije. Percepcije i predstave su osnovni izvori svakog sticanja znanja. Takođe, akumulirano iskustvo u stečenim predstavama je aktivni činilac u sticanju novih znanja. Aperceptivna masa je bio osnovni pojam od koga se polazilo u organizovanju celokupnog nastavnog procesa u svim školama. Novo gradivo se usvajalo prema mogućnosti asimilacije učenika na osnovu već stečenih predstava. Prema tome, gradivo se moralo izlagati po principu (od jednostavnijih i poznatih sadržaja ka udaljenijim i nepoznatim nastavnim sadržajima).

Pored opisanih karakteristika Herbartove spekulativne, intelektualističke psihologije, za njegovu psihologiju značajno je i to što on nastoji da prevaziđe nedostatke nemačke psihologije moći na taj način što ističe da su svi psihički procesi i pojave jedinstveni i uzajamno povezani.

Druga tendencija razvoja psihološke nauke u Evropi u 17, 18. i 19. veku odvija se u okviru filozofskih učenja engleskih empirista, senzualista. Od svih engleskih empiričara čije su naučne doktrine značajno uticale na vrstu i prirodu sadržaja prvog srpskog udžbenika, izdvojili bismo po značaju Dž. Loka i A. Bena.

Dž. Lok kao empiričar suprostavlja se racionalizmu i u svojoj teoriji saznanja kao osnovni izvor saznanja navodi iskustvo. U njegovom učenju su dva osnovna principa koji su izvršili važan uticaj na razvitak psihologije. Prvi princip je senzualizam, prema kome je čulno iskustvo jedini izvor saznanja. On uči da u duši čovečijoj nema urođenog znanja, već da celokupno ljudsko saznanje počiva na iskustvu. Duša, prema njegovom shvatanju, liči na neispisan list hartije koji prima utiske (osećaje i opažaje) iz kojih se izgrađuje celokupno dalje saznanje. Drugi princip je atomizam, prema kome se zadatak naučnog objašnjenja psihičkih, kao i svih prirodnih pojava sastoji u tome da se sve složene pojave razlože na elemente, atome, koji se međusobno povezuju i grade složenije pojave. Svi složeni oblici svesti kao i objekti spoljašnjeg sveta samo su skupovi oseća i predstava koje se sjedinjuju spoljašnjim vezama, asocijacijama. Zakoni asocijacije objašnjavaju kretanje predstava, tok psihičkih procesa i postanak svih složenih oblika svesti iz elemenata.

A. Ben je takođe predstavnik engleske empirističke, asocijacionističke psihologije koji u svoju psihološku doktrinu unosi potpuno novi element u objašnjenju psiholoških procesa i pojava. Taj novi element su fiziološki procesi koji su u osnovi svake psihičke pojave. Dakle, njegov asocijacionizam je zasnovan na fiziološkim otkrićima 18. i 19. veka iz fiziologije i medicine. Aktivnost čulnih organa, senzornih i motornih nerava, aktivnost mozga i mišića se razmatraju u opisu svakog psihičkog procesa. Takođe, u njegovoj psihologiji refleksi i instikti su posmatrani kao elementi ponašanja, a ljudski postupci se predstavljaju kao celine čiji se delovi proučavaju laboratorijskim eksperimentom. Međutim, ne sme se zaboraviti da psihologija A. Bena sadrži i sve ostale karakteristike senzualističke, asocijacionističke psihologije koje su istaknute kod Lokove filozofske doktrine.

Treći izvor prvog srpskog udžbenika psihologije, koji je značajno uticao na izbor i karakter psiholoških sadržaja u njemu, bila je psihološka nauka Rusije 18. i 19. veka. Tipični predstavnici dve različite razvojne tendencije ruske psihologije tog vremena su Troicki i Sečenov.

Prva razvojna tendencija ruske psihologije tog vremena je tendencija empirijske, senzualističke, asocijacionističke psihologije, koju je afirmisao Troicki. On ističe da se celokupan duhovni život objašnjava asocijaciom senzacija prema poznatim zakonima asocijacija. Posebno naglašava da su zakoni asocijacija jedini zakoni psihičkih pojava i procesa. U svojoj (Nemačkoj psihologiji u tekućem stoleću) on podvrgava kritici nemačku metafizičku, idealističku psihologiju i ističe prednost engleske, empirističke, asocijacionističke psihologije.

Druga razvojna tendencija ruske psihološke nauke tog vremena je psihologija koja se razvijala u okviru (refleksologije i fiziologije više nervne delatnosti). Glavni

predstavnik takve psihologije je bio Sečenov. On prirodu čoveka tumači mehaničko-materijalistički, tvrdeći da čovek poseduje slobodu volje, pošto ga određuju spoljašnji i unutrašnji podržaji. U njegovoj poznatoj knjizi (Refleksi mozga) ističe da se svako ponašanje bilo svesno ili nesvesno svodi na reflekse. Ponašanje čoveka je tumačio kao izraz više nervne delatnosti. Dakle, on nije ostao na objašnjenju psihičkih fenomena funkcijama perifernog nervnog sistema, već objašnjenjem funkcijama više nervne delatnosti. Iz svega ovoga se vidi da je Sečenov psihologiju podredio, ili bolje reći, izjednačio sa fiziologijom.

Udžbenik, "Psihologija kao nauka udešena za školsku upotrebu", sastoji se iz dva posebna dela kao posebnih logičkih celina i manjeg dodatka na kraju knjige.

U prvom delu udžbenika opisuju se metodološke osnove naučnog saznanja u Nemačkoj, Francuskoj i Engleskoj u 18. i 19. veku. A. Vasiljević ističe da je u filozofiji i nauci Nemačke i Francuske tog vremena (preko filozofskih učenja Dekarta, Lajbnica, Kanta i drugih) dominirala filozofija racionalizma koja se služila spekulativno-intuitivnom metodom i silogističkim zaključivanjem. On kritikuje takvu racionalnu psihologiju i deduktivnu metodu saznanja i ističe potrebu prihvatanja engleske senzualističke, asocijacionističke psihologije koja se služi isključivo induktivnom metodom saznanja. Prema empirijskoj, asocijacionističkoj psihologiji predmet psihologije mogu biti samo one duhovne pojave koje se mogu saznati empirijskim putem, indukcijom. Na taj način psihologija ima tretman nauke kao što su i sve ostale nauke u to vreme: fizika, hemija, biologija, fiziologija i druge. NJen predmet izučavanja, koga čine dve vrste pojava je odredio DŽ. Lok: pojave kojima su uzrok izvesna stanja naših čulnih i telesnih organa koje nazivamo osećaji; i pojave koje su rezultat operacija našeg duha na osnovu oseća koje Lok naziva refleksijom. Ovako defenisan predmet psihologije je prikazan sa 4 grupe psihičkih pojava čija podela je preuzeta iz nemačke psihologije moći, a pretežno su objašnjene u duhu engleske senzualističke, asocijacionističke psihologije.

Takođe u ovom delu udžbenika autor ističe da je još u 18. veku došlo do snažnog razvoja filozofske i naučne misli u Zapadnoj Evropi. Filozofija kao sveobuhvatna nauka u to vreme deli se na filozofiju duha i filozofiju prirode. Filozofiju prirode čine mnoge prirodne nauke: fizika, hemija, biologija, fiziologija i druge nauke u okviru kojih se izučavaju i objašnjavaju i psihološke pojave. Do svojih naučnih saznanja dolaze novim naučnim postupcima: posmatranjem, eksperimentom i merenjem, a naučne zaključke izvode induktivnom metodom. Filozofija duha je čista filozofija koja je spekulativnom metodom i deduktivnim zaključivanjem objašnjavala kako filozofske pojave tako i psihološke, koje su poistovećene sa suštinom duha. Predstavnici filozofije prirode su sebe nazivali empiričarima, a predstavnici filozofije duha skolastičarima ili čistim filozofima. Borba mišljenja između filozofa i empiričara oko toga ko od njih dolazi do pravih naučnih istina i da li je dedukcija ili indukcija prava naučna metoda trajala je tokom dva veka. Jedna trećina udžbenika posvećena je raspravi o izboru prave metode naučnog istraživanja između nemačkih, francuskih i engleskih filozofa tog vremena, a autor se opredeljuje kao što smo već istakli za induktivnu metodu.

Drugi deo udžbenika A. Vasiljevića sadrži klasifikaciju i objašnjenje duhovnog života ljudi prema, u to vreme istaknutom engleskom psihologu A. Benu. Sve pojave duhovnog života razvrstava u četiri grupe: osećanja, um, duhovni potresi i volja.

Zadatak ovakve psihologije bio je da svaki od ovih psihičkih fenomena opiše tako što će u svakom od njih utvrditi osnovne komponente, elemente koji se kombinuju i asocijaju po određenim zakonima u složenije psihičke pojave. Ti elementi su: fizička strana ili draž psihičke pojave, umna ili sazajna komponenta pojave, strasna ili emocionalna komponenta i delatna ili konativna komponenta psihičke pojave. Drugi zadatak psihologije bio je da sve 4 vrste pojava duhovnog života objasni fiziološkim promenama u nervnom sistemu i organizmu u celini.

Prva grupa duhovnog života čoveka su osećanja. Međutim, sa stanovišta savremene psihologije opisana grupa duhovnih pojava pripada sazajnim procesima, opažanju a ne emocionalnim procesima, što nam ukazuje samo na neadekvatnu upotrebu termina, osećanje. Fizička strana opažanja se odnosi na uticaj spoljašnjih sila, draži na naša čula i nervni sistem. Te spoljne sile ili draži se razlikuju po kvalitetu i intezitetu.

Sazajna ili umna komponenta opažanja odnosi se na saznanje o spoljašnjoj i unutrašnjoj sredini. Osećaji nam daju saznanja o najprostijim svojstvima stvari. Međutim, kombinacijom prostih osećaja različitih organa mi dobijamo složenije sazajne jedinice, pojmove. Na taj način opažamo prostor, vreme i materiju. Kombinacijom oseta vida, dodira i mišićnih oseta dobijamo saznanje prostora. Kad se spoje oseti viđenja i pipanja, dobijamo saznanje o vremenu i prostoru. Ovako objašnjavajući vreme, prostor i materiju, engleska empirijska, asocijacionistička psihologija je odlučno odbacila filozofska učenja racionalizma o urođenim idejama vremena, prostora i materije.

Strasna komponenta opažanja obuhvata emocije tuge i želje, što se sa stanovišta savremene psihologije može izjednačiti sa afektivnim tonom, osećanjem prijetnosti i neprijetnosti koji prate svako opažanje.

Druga grupa pojava duhovnog života čoveka koja je prikazana u udžbeniku jeste analiza uma. Osnovni element uma je ideja. Nastanak ideje objašnjava se svojstvom našeg uma da zadrži opažene utiske u našoj svesti. To zadržavanje utisaka iskazuje se u činjenici što svaki spoljni osećaj traje neko vreme i pošto nestane fizičkog predmeta koji ga je proizveo. U takvom zadržavanju utisaka i pošto je nestalo njihovih pokretača, iskazuje se jedno od osnovnih svojstava uma. Kao i oseti, tako i ideje sadrže fizičku, emocionalnu i konativnu komponentu, koje su kod ideja izražene u nešto manjem intezitetu. Sazajna komponenta ideje pored elemenata koji vode poreklo od fizičkog svojstva stvari sadrži i elemenat koji nastaje unutrašnjom operacijom našeg duha. Unutrašnja operacija našeg uma koju je Lok nazvao refleksijom odvija se po zakonima asocijacije (sličnosti, kontrasta, dodira i zakonu uzročnosti). U udžbeniku se navodi fiziološka teorija koja pokušava da objasni zakone asocijacije. Prema ovoj teoriji zakoni asocijacije se svode na uzročnost fizičkih promena koje dovode do promena u nervnom sistemu i mozgu. Međutim, objašnjenje zakona uma ovom teorijom po našem mišljenju nije bilo dovoljno ubedljivo, potpuno i uspešno.

Treća grupa pojava duhovnog života, prikazana u ovom udžbeniku je analiza duhovnih potresa. Sa stanovišta današnje psihologije pojam duhovnog potresa odgovara pojmu emocija. Autor duhovne potrese svrstava u složene psihičke procese koji nastaju različitom kombinacijom oseta i ideja. Skup oseta i ideja u duhovnim potresima može imati tri različita oblika. Najprostiji oblik duhovnih potresa sastoji se iz mnoštva osećaja jednog ili više organa koji su u uzajamnoj harmoniji ili disharmoniji. Najčešća harmonija ili disharmonija je između oseta predmeta koji se neposredno opaža i ranijih

oseta tog i sličnih predmeta zadržanih u našem iskustvu. Kao primer ovakvog načina nastanka emocija, navodi se emocija "čuđenja": "Proces čuđenja, koji proizvodi u nama čovek džinovskog rasta jeste rezultat poređenja postojećeg utiska viđenja sa ponovljenim prošlim utiscima viđenja ljudi" (1870, str.143).

Druga vrsta duhovnih potresa sastoji se u prenosu naših osećaja na stvari koje ih nisu proizvele, kao na primer uzvišenost i lepota po asocijaciji.

Treću vrstu oblika duhovnih potresa čini skup posebnih osećaja u jednu složenu celinu. To su emocije koje se sa stanovišta savremene psihologije mogu izjednačiti sa sentimentima, kao što su ljubav, mržnja i druge.

U ova tri oblika pojavljuju se emocije u 10 različitih kvaliteta. To su: emocija zadovoljstva i nezadovoljstva, emocija čuđenja, straha, nežnosti, samoljublja, emocija ponosa i ništavnosti, gneva, ljutnje i zloradosti, mržnje, estecko osećanje i osećanje pravičnosti.

Zaključili smo da je i na ovu grupu psihičkih pojava primenjen model empirijske, asocijacionističke psihologije. U duhovnim potresima kao i u prethodnim psihičkim procesima, utvrđeni su osnovni elementi i komponente duhovnih potresa. To su fizička komponenta emocija, strasna i konativna. Svi ovi elementi se kombinuju prema zakonima asocijacija i obrazuju različite tipove emocija. Kao i ideje duhovni potresi se pokušavaju objasniti fiziološkim promenama u nervnom sistemu i unutrašnjim organima, ali s obzirom na njihovu složenost to je bilo samo delimično uspešno.

Četvrta grupa duševnih pojava koja je obrađena u ovom udžbeniku jeste analiza volje. Asocijacionisti definišu volju kao silu u nama koja počinje ili ne počinje, produžava ili prekraćuje sva dejstva našeg duha i kretanja našeg tela. Asocijacionisti ne prihvataju filozofsku raspravu o nužnosti i slobodi volje, već volju objašnjavaju po svom modelu kao sve druge psihičke pojave. Oni utvrđuju osnovne elemente koji čine voljnu radnju. To su sledeća tri elementa: saznajni, strasni i konativni, koji se prema zakonima asocijacija kombinuju i čine ovaj fenomen. Pored ovog načina objašnjenja volje, kao dopunsko objašnjenje je dato i objašnjenje fiziološkom teorijom. Prema fiziološkoj teoriji voljne radnje nastaju pod uticajem opšte telesne, mišićne energije.

Na kraju udžbenika u posebnom dodatku razmatraju se izvesni psihološki termini kao što su: svest, samosvest, pamćenje, uobraženje, suđenje i umozaključivanje. Prema A. Vasiljeviću ti termini su uzeti iz stare skolastičke psihologije, i oni se po njegovom mišljenju nemogu upotrebljavati u nauci jer nema nijednog duhovnog akta koji se može njima označiti. Na primeru termina "svesti" ilustrovaćemo kako ih autor objašnjava. On podseća na to da se sve duhovne pojave dele na osećaje, misli, duhovne potrese i akte volje. Osim ovih pojava on ističe, da naučna analiza nije do sada mogla izdvojiti nikakve nove duševne etintete koji bi se imenovali terminom svest. Štaviše, i samu pretpostavku takve pojave nedopušta savremena psihološka metoda, indukcija. Prema tome svest označava prisustvo u čoveku već pomenutih operacija duha (osećanja, uma, duhovnih potresa i volje) koje svest prati paralelno sa njihovim odvijanjem. Ovaj pojam, po rečima autora, su usvojili nemački psiholozi, pa su svest uvrstili u red psiholoških moći i spojili je sa skolastičkom teorijom pamćenja. Od te smese starih i novih učenja nastalo je nekoliko teorija nemačkih filozofa tog vremena, koje objašnjavaju "svest". To su: teorije Frica, Beneke i Herbarta koje ističu da u duševnom životu čoveka postoje svesni i nesvesni sadržaji. Ovaj deo udžbenika koji u celini gleda-

no sadrži kritiku nemačke psihologije A. Vasiljević je dao prema knjizi Troickog koja je bila osnovni izvor njegovog udžbenika psihologije.

Zaključili smo da je prvi srpski udžbenik obrađivao psihičke procese i pojave (osećanja, um, duhovne potrebe i volju) u duhu filozofskih doktrina racionalizma i empirizma. Psihologija kao nauka u tom vremenu još uvek nije bila samostalna nauka, već se razvijala u okviru filozofije i to: u okviru nemačke i francuske filozofije racionalizma nastala je psihologija moći, a u okviru engleske empirističke filozofije razvijala se senzualistička, atomistička, asocijacionistička psihologija. Predmet obe ove psihologije je bila duša i njeni procesi koji su izučavani različitim naučnim metodama. Psihologija moći je izučavala duševne procese i pojave koristeći se spekulativno-intuitivnom metodom, a senzualistička, asocijacionistička psihologija se koristila induktivnom metodom. Iako je A. Vasiljević isticao prednost senzualističke, asocijacionističke psihologije i njene induktivne metode nad psihologijom moći i njenom spekulativnom metodom, u objašnjenju duševnih procesa i pojava autor prvog srpskog udžbenika imao je eklektički pristup koristeći istovremeno kako dostignuća psihologije moći tako i dostignuća senzualističke, asocijacionističke psihologije.

Drugi udžbenik je takozvani "Rukopisni udžbenik" profesora somborske učiteljske škole Nikole Vukićevića. Nikola Vukićević je predavao pedagošku grupu predmeta a u okviru nje i psihologiju sa logikom od 1857. godine pa do kraja 19. veka. U toku njegove 5-to decenijske radne karijere njegovi učenici su beležili njegova predavanja iz psihologije koja se nisu uopšte bitno menjala, i sačuvano je nekoliko primeraka tih beležaka pod imenom "Tezisi iz psihologije" u muzuje učiteljske škole u Somboru. Uviđom u sadržaj "Tezisa iz psihologije" dolazimo do saznanja koji su psihički procesi i pojave obrađivani, kakav je izbor, karakter i priroda tih sadržaja i kakva je teorijsko-naučna orijentacija autora.

Prema shvatanju N. Vukićevića predmet psihologije je duša. Taj pojam učenicima učiteljske škole on pokušava da objasni tako kako bi bio u funkciji obrazovanja i vaspitanja deteta. Prema autoru, duša postoji u malom detetu, ali je nerazvijena i nesvesna. Njene sposobnosti su vezane i nerazvijene. Spoljni predmeti deluju na dušu detinju, to jest na čula i pobuđuju u duši detinjoj opažanja, osećanja i težnje. Taj proces se ne sme prepustiti stihiji, već se mora potpomagati i upravljati snagom odraslih, kako ističe autor, snagom pametnih i vaspitanih ljudi. Ovakvo određenje pojma duše nam ukazuje da je u njegovom poimanju pedagoške doktrine, psihologija bila osnova pedagogije.

On definiše dušu kao "suštastvo bestelesno, nevidljivo i duhovno, koje u nama misli, čustvuje i teži, suštastvo prosto i besmrtno, samostalno i nad telesnom prirodom uzvišeno", (str.25). Prema ovoj definiciji zaključujemo da N. Vukićević prirodu pojma duše objašnjava sa pozicije filozofskog dualizma karakterističnog za filozofska učenja Dekarta i Lajbnica, kao i u duhu hrišćanske teologije. Time se on suprostavlja materijalističkom shvatanju po kome je duša svojstvo ili pojava telesnih funkcija organizma, koje je u to vreme u razvijenim evropskim zemljama već bilo značajno afirmisano.

On je prihvatio u potpunosti nemačku psihologiju moći i sve psihičke moći deli na: moć saznanja, čuvstva i moć volje. Moć saznanja čine moći osećaja, opažanja, pamćenja, razuma i uma.

Osećaji su po Vukićeviću prva veza naše duše sa spoljnim svetom. Osećaji u duši ostavljaju tragove čijim ponavljanjem se učvršćuju i tako nastaju opažanja. Moć pamćenja se ogleda u vernom i nepromenljivom ponavljanju svakog našeg znanja. Mišljenje za Vukićevića je stvaranje pojmova, presuda izreka i zaključaka, a razum ona snaga našeg duha kojom mislimo. On govori o različitim stepenima umnog savršenstva koji su usmereni prasnagama čovečijeg duha. Tako razlikuje dobru glavu ili pamet, od loše glave ili pameti. U dobru pamet svrstava talenat i genijalnost, a u lošu glupost i ograničenost. Um je po Vukićeviću najsavršenija i najviša moć duha. Um je, po njegovim rečima, naše duhovno oko kojim čovek dobija saznanja iz unutrašnjeg sveta, kojim stvara ideje o dobroti, pravdi, večnosti i kojim čovek spoznaje boga. Na ovom mestu jasno se pokazuju Vukićevićeva teološko-filozofska shvatanja i njegova iskrena privrženost pravoslavlju.

U drugom delu "Tezisa za psihologiju" obrađene su moću čuvstva. Naš autor razlikuje stepen čuvstvovanja po njihovom intezitetu (tiha i jaka), a po sadržaju deli ih na (fizička, estetična, umna, pomoćna i čuvstvo simpatije). Iako svim osećanjima posvećuje pažnju, "čuvstvo pobožnosti" izdvaja i tretira kao najčvršću osnovu i potporu poštenja ljudskog, jer se po njegovim rečima, na njemu osniva pravo spokojstvo duha i prava sreća kako pojedinih ljudi tako i društva u celini.

U trećem delu svoje psihologije govori o težnjama, sklonostima, strastima, volji, karakteru i temperamentu. Težnje su doživljaji koje opažamo i sebi predstavljamo da nam se nešto mili i dopada. Spajanjem želja postaju sklonosti. Nastanak sklonosti i razlikovanje težnji i želja kod Vukićevića nisu dovoljno jasno objašnjeni. Kad sklonosti i želje ovladaju čovekovom svešću nastaju strasti. U duhu hrišćanske vrline krotkosti i u skladu sa svojim blagim temperamentom Vukićević je protivnik svakoj strasti pa čak i samim razlikovanjem pozitivnih i negativnih strasti, pa u vaspitnom radu sa decom preporučuje njihovo utišavanje i slabljenje. Kada čovek svoje težnje ne upravlja po nagonima i strastima, nego po razumu, po rečima autora, takve težnje naziva svojom voljom. Problem volje autor tretira u aspektu morala i dostizanja ideje uma, smatrajući da je moralna sloboda, koja se manifestuje u težnji ka dobrom, poštenom i savršenom, najviši stepen čovečije volje, moralna sloboda, slobodna volja.

Na kraju autor objašnjava pojam temperamenta.

Prihvata Hipokratovu podelu temperamenata i sangvinični temperament naziva temperamentom lake, flegmatični ladne, kolerični vatrene i melanholični temperament, temperamentom teške krvi.

Na osnovu izloženih psiholoških sadržaja i definisanih pojmova u rukopisnom udžbeniku N. Vukićevića može se reći da su svi psihički procesi i pojave objašnjeni u duhu nemačke psihologije moći, čiji su predstavnici (Lajbnic, Kant, Volf i drugi). Međutim, u objašnjenju svih pojmova svoje psihologije N. Vukićević ističe da se isključivo oslanjao na Uvod u filozofiju i udžbenike "Psihologija sa logikom", austrijskih filozofa Ditesa i Beka. Oni su takođe predstavnici germanske psihologije. "Tezisi za psihologiju" nisu sadržavali Herbartovu i Vuntovu nemačku psihologiju, koja je u to vreme u Nemačkoj i drugim evropskim zemljama bila vrlo napredna psihološka nauka. Pored

toga, ako uporedimo sadržaje psihologije N. Vukićevića i sadržaje udžbenika A. Vasiljevića, zapažamo da N. Vukićević u objašnjenju psiholoških fenomena svog udžbenika nije koristio dostignuća i saznanja engleske asocijacionističke psihologije, po čemu zaključujemo da je njegov udžbenik po kvalitetu i savremenosti lošiji od udžbenika psihologije A. Vasiljevića. Konstatovali smo da je karakter psiholoških sadržaja udžbenika N. Vukićevića bio određen i ulogom psihologije kao pomoćne nauke građanskoj pedagogiji koju je afirmisao N. Vukićević u somborskoj učiteljskoj školi. Takva pedagogija kao osnovni zadatak je imala religiozno-moralno vaspitanje učenika sa ciljevima koji se izvođe iz učenja pravoslavne hrišćanske religije čiji je iskreni pobornik bio N. Vukićević.

Polazeći od svih analiziranih karakteristika rukopisnog udžbenika psihologije N. Vukićevića zaključili smo, da je udžbenik pisan u duhu klasične spekulativne nemačke psihologije moći, koja je u to vreme u psihološkoj nauci evropskih zemalja bila značajno prevaziđena.

Treći udžbenik psihologije koji je korišćen kraće vreme u ovom periodu u Višim devojačkim školama Vojvodine i nekim učiteljskim školama Slavonije i Srbije jeste udžbenik: "Psihologija za škole i za samouka, naročito za učitelje" od P. Radulovića. Petar Radulović je u poslednjem kvartalu 19. veka bio profesor pedagoške grupe predmeta i upravitelj srpske učiteljske škole u Karlovcu.

Udžbenik obrađuje sledeće psihološke sadržaje:

Uvod

1. Zadatak psihologije 2. Živčani sistem 3. Čula 4. Podela psihologije;

Prvi deo

Mišljenje (um)

1. Suština mišljenja 2. Svest 3. Sticanje predstava 4. Udruživanje predstava
5. Spajanje predstava 6. Pažljivost 7. Pamćenje 8. Mašta 9. Razum 10. Um
11. Govor;

Drugi deo

Čuvstvovanje (srce)

1. Suština čuvstva 2. Podela čuvstva 3. Čulna iskustva 4. Čuvstvo istine
5. Čuvstvo lepote 6. Dobrote 7. Božanstvo 9. Duševni potresi (afekti); i

Treći deo (volja)

1. Suština volje 2. Nagoni i strasti 3. Sloboda volje 4. Karakter 5. Temperament

Predmet ovako koncipirane psihologije jeste duša, koju čine tri moći: moć uma, moć čuvstva i volje. Zadatak psihologije bio je da sistematski opiše duševne pojave i utvrdi zakone po kojima se te pojave odvijaju. Iskustvo o duševnim pojavama čovek stiče opažanjem svog i duševnog života drugih ljudi kao i spekulativnim zaključivanjem. Polazeći od definicije predmeta, metoda i zadatka psihologije zapažamo da autor udžbenika prema svojoj teorijsko-filozofskoj orijentaciji pripada psihologiji moći. U duhu takve psihološke orijentacije koncipiran je sadržaj udžbenika (um, čuvstvo i volja) i objašnjeni su svi psihološki fenomeni takve psihologije.

Prvi deo udžbenika na 42 stranice obrađuje temu "Mišljenje", što čini polovinu udžbenika. Suština mišljenja se objašnjava osećajima i predstavama. Draži iz spoljašnjeg sveta prenose čulni nervi u organ duše, u mozak, od kojih nastaju osećaji. Po

prestanku dejstva draži, osećaji traju u našoj duši i to trajanje u odsustvu spoljašnje draži nazivamo predstavom. Predstave duša udružuje, ponavlja, spaja i na više načina preraduje po Aristotelovim zakonima asocijacije, što čini suštinu mišljenja. Svest je sposobnost naše duše da raspozna predstave. Pamćenje je takođe sposobnost duše da se stiču i ponavljaju predstave. Pažnja je moć opažanja nekog sadržaja koji upotpunosti ovladava našom svešću, ne dozvoljavajući nikakvom novom sadržaju da prodre u svest. Moć duše da može izvornim predstavama menjati njihov oblik je mašta. Razum je sposobnost naše duše da stvara pomisli i uzore ili ideje i ideale.

U drugom delu udžbenika obrađena su čuvstva, to jest emocionalni procesi. Kako navodi autor udžbenika, čuvstvovanje ili osećanje je najznačajnija osobina duše naše. U njemu se sastoji sva slast i gorčina, sva sreća i nesreća života našega. Razlikuje tri vrste osećanja: 1. čulna osećanja koja imaju izvor u pojedinim osetima; 2. umna osećanja koja potiču od ideja, kako su najviše ideje istina, lepota i dobrotu, a nad ovim ideja božanstva, to prema ovim idejama autor deli umna osećanja na: osećanje istine, osećanje lepote, osećanje dobrote i osećanje božanstva); i 3. lična osećanja koja počivaju na svesti o samom sebi. Pored ove tri grupe osećanja, autor udžbenika opisuje i duševne potrese kao posebnu vrstu osećanja, kao vanredno stanje duše. Ako se spokojstvo duše poremeti tako da uzbuđenje duše pređe na telo, tada nastaje duševni potres ili afekat.

Sve ove vrste osećanja su opisane tako da ukazuju na njihovu povezanost sa čulnim organima, vegetativnim nervnim sistemom, predstavama i idejama. Autor navodi da se raspoloženje duše ispoljava u spoljašnjim reakcijama i ponašanju pojedinca, na držanju i kretanju tela, na licu, glasu, a osobito na pogledu, zbog čega se često ističe da je oko ogledalo duše. Sa trajanjem predstava i ideja traju i osećanja koja su od njih postala. Vremenom predstave i ideje gube svežinu i živost, a sa njima i osećanja. Tako autor objašnjava nastanak i gubljenje osećanja sa konstataciom da vreme leči sve rane duševne. Nastanak religijskog osećanja objašnjava neposrednim razgovorom duše naše sa bogom preko molitve. Ovo osećanje, kako ističe autor, jeste najjači oslonac moralnom osećanju. Možemo konstatovati da je ovaj deo udžbenika napisan ne samo u duhu Herbartove spekulativne psihologije već i u duhu fiziološke psihologije, po čemu je on savremeniji od "Rukopisnog udžbenika" Nikole Vukićevića, iako su im drugi sadržaji i načini objašnjenja psihičkih pojava potpuno identični.

U trećem delu udžbenika obrađen je pojam volje. Volja se definiše kao moć duše da može fizičku ili psihičku aktivnost otpočinjati, prekidati, nastavljati i završavati. Obradeni su takozvani niži i viši pokretači voljnih radnji. U niže pobude volje spadaju: nagoni, sklonosti, navike i strasti, a u više slobodna volja, karakter, načela i temperament. Ti pojmovi su definisani na sledeći način:

Nagoni su urođene sposobnosti organizma kojim organizam vrši takve radnje koje su za opstanak njegov neophodne. Sklonosti su nasledene sposobnosti našeg organizma za izvesne radnje. Navike su dugim vežbanjem stečene sposobnosti organizma, koje prelaze na potomstvo kao sklonost. Strast je pojačana pobuda koja guši i potiskuje sve druge pobude i tako upotpunosti ovladava našom voljnom radnjom. Sloboda volje je sposobnost duše da se čovek pri sukobu dveju ili više pobuda može sam na osnovu vlastitog razmišljanja odlučiti za jednu ili drugu pobudu. Načela su generalizovana iskustva u duši, po kojima se o datim prilikama volja uvek dosledno odlučuje. Karakter

je utvrđena jednolikost i doslednost u ispoljavanju volje u istovetnim ili jednakim prilikama. Temperament čine takve duševne osobine koje se ogledaju u brzini i jačini receptiviteta i spontaniteta duše .

Svi ovi pojmovi definisani su i objašnjeni pretežno u duhu spekulativne psihologije moći, ali su takođe prisutne i neke premise skolastičke i fiziološke psihologije. Ako uporedimo ovaj udžbenik psihologije sa predhodnim, mogli bismo konstatovati: ovaj udžbenik je po sadržaju i načinu objašnjenja sadržaja skoro isti sa udžbenikom Vukićevića, ali izuzimajući samo sadržaje "čuvstva" koja su objašnjena u duhu fiziološke psihologije on je po kvalitetu i savremenosti lošiji od znatno starijeg udžbenika A. Vasiljevića. Podsetićemo da je u to vreme u mnogim zemljama Evrope već bila afirmisana filozofija pragmatizma i evolucionizma, potom Vuntova eksperimenta introspektivna psihologija u Nemačkoj, genetička i funkcionalna psihologija u Engleskoj, medicinska psihologija u Francuskoj i refleksologija u Rusiji. Nove filozofske doktrine pragmatizma i evolucionizma kao i psihološka znanja navedenih psiholoških škola i pravaca (u drugoj polovini 19. veka) učenicima i studentima Srbije, Vojvodine i Kosova bili su nedostupni jer nisu prezentovani u srpskim udžbenicima psihologije.

Četvrta knjiga koja je u ovom vremenu korišćena pored ostalog i za obradu gradiva iz psihologije u učiteljskim školama Srbije bila je: "Opšta pedagogika" od dr Vojislava Bakića, štampana 1897. godine.

Dr V. Bakić je bio prvi srpski doktor pedagogike. Počeo je sa radom 1875. godine u Učiteljskoj školi u Kragujevcu. Potom je 17 godina radio kao upravitelj i profesor pedagoške grupe predmeta u Učiteljskoj školi u Beogradu. Osim toga radio je kao honorarni nastavnik istih predmeta u Bogosloviji, Višoj devojačkoj školi i kraće vreme na Velikoj školi, na kojoj je bio profesor pedagogije, psihologije, etike i logike i njen rektor. Za razvoj i afirmaciju kako pedagogije tako i psihologije u Srbiji tog vremena, dao je posebno veliki doprinos preko svoje nastavne delatnosti prvenstveno u učiteljskim školama, a gradivo iz psihologije je svojim dobrim delom obrađeno u njegovoj knjizi "Opšta pedagogika". Ova knjiga je i pre štampanja bila upotrebljavana kao rukopisni udžbenik u učiteljskim školama Srbije od 1877. Godine.

U knjizi "Opšta pedagogika", V. Bakić deli pedagogiju na opštu ili teorijsku i praktičnu ili primenjenu. Praktičnu ili normativnu pedagogiju on deli na : pedagošku teleologiju ili nauku o vaspitnim ciljevima, pedagošku metodologiju ili nauku o vaspitnim načinima i nauku o školskoj organizaciji. Psihologija je prema V. Bakiću imala svoje značajno mesto u praktičnoj pedagogici u okviru pedagoške teleologije i pedagoške metodologije. U okviru pedagoške teleologije izučavani su sledeći psihološki sadržaji:

1. Razvijanje čula,
2. Emocije i emocionalno vaspitanje,
3. Umne tekovine i vrste saznanja,
4. Razvijanje svesti i samosvesti,
5. Pojam i razvijanje opažanja i pažnje,
6. Razvijanje asocijacija i reprodukcije predstava,
7. Pojam i razvijanje pamćenja,
8. Razvijanje logičkog mišljenja,

9. Postupno saznavanje istine i oblika iskustva,
10. Opšti zakoni saznavanja, rzličavanje i sličavanje,
11. Apstrakcija i generalizacija, indukcija i dedikcija,
12. Razvijanje mašte,
13. Razvijanje svesti i savesti,
14. Razvijanje moralne volje i karaktera.

U okviru pedagoške metodologije izučavani su sledeći psihološki sadržaji:

1. Razvitak volje i intelekta preko uticaja samoradnje,
2. Razvijanje pobuda,
3. Vrste i značaj interesovanja i
4. Individualne osobine u vaspitanika.

Svi navedeni psihološki sadržaji u ovoj knjizi su obrađeni u duhu pretežno Herbartove intelektualističke psihologije. Dr Vojislav Bakić je bio nemački đak (studirao je u Lajpcigu kod Vunta psihologiju i u Jeni pedagogiju kod herbartovca Cilera). Svoju pedagošku doktrinu, koja je u suštini Herbartova, zasniva na njegovoj psihologiji.

U najkraćem, suština Herbartovog psihološkog učenja se sastoji u sledećem: predmet izučavanja je duša i njene moći (svest, intelekt, osećaji, volja, čuvstvo); metod izučavanja ovih fenomena je hipotetičko-deduktivni; osnovni i jedini element iz koga se izvodi i objašnjava svaka pojava i celokupni psihički život je predstava. Njegova psihologija je dakle, intelektualistička. Ona sve psihičke pojave objašnjava asocijacionom predstava preko poznatih zakona asocijacija koristeći se deduktivnom metodom. Najznačajniji psihološki pojam za proces saznanja i učenja koji je otkrio Herbart jeste pojam "aperceptivna masa". Ona obuhvata sva ona prošla iskustva percepcije koja koristimo prilikom percipiranja nečeg novog. Ovo otkriće je postalo osnova njegove pedagoške teorije i prakse. Suština organizacije nastave sastoji se u tome da svaka ideja treba biti pružena detinjem opažanju jedino kada je ono, kroz prethodne opservacije, spremno da asimiluje tu novu. Tako je doktrina opservacije postala osnova celokupnog saznanja, a intelektualni procesi najznačajniji u Herbartovoj psihologiji koja je osnova njegove pedagoške doktrine. Polazeći od ovog saznanja nastavni program svakog predmeta treba tako sastaviti da se nastavni proces u izlaganju gradiva odvija tako da se stalno ide od prisnog gradiva prema izrazito stranom. Dakle, nastavni program iz svakog nastavnog predmeta treba da bude obrađen u skladu sa sposobnošću asimilacije učenika. Ovo otkriće je bilo epohalno i na njemu je se čitav jedan vek zasnivala pedagoška teorija i praksa.

Međutim, pored Herbartovog velikog uticaja na našeg autora, u objašnjenju psiholoških pojmova (svesti i opažanja) u knjizi V. Bakić se služi Vuntovom psihologijom, a individualne osobine pojedinca objašnjava u duhu engleske nativističke škole F. Goltona.

Prema tome, dr V. Bakić je u koncipiranju i objašnjenju psiholoških sadržaja svog udžbenika, zauzima eklektički pristup, koristeći savremenije psihološke teorije i učenja u odnosu na sve prethodno analizirane udžbenike psihologije, koji su upotrebljavani u srednjim i višim školama Srbije, Vojvodine i Kosova u drugoj polovini 19. veka.

Poređenjem svih analiziranih udžbenika psihologije u srednjim i višim školama srpskog naroda druge polovine 19. veka zaključili smo: prvi srpski udžbenik psihologije od A. Vasiljevića je obrađivao gradivo u duhu nemačke psihologije moći i engleske asocijacionističke psihologije tog vremena; iako je stariji, on je bio savremeniji od udžbenika N. Vukićevića i P. Radulovića koji su gradivo iz psihologije tumačili samo u duhu nemačke psihologije moći; Najsavremeniji pristup u objašnjenju nastavnog gradiva iz psihologije je zastupljen u knjizi "Opšta pedagogika" od dr Vojislava Bakića. Programski sadržaji psihologije u toj knjizi su obrađeni u duhu Herbartove i Vuntove psihologije, koje su istorijski razvojno gledano nastale kasnije nego nemačka psihologija moći i engleska senzualistička asocijacionistička psihologija.

Prikazani nivo psihološke nauke u ovim udžbenicima u odnosu, u tom vremenu, na psihološku nauku razvijenih evropskih zemalja (Nemačke, Francuske, Engleske i Rusije) bio je značajno niži. Psihologija tog vremena u razvijenim evropskim zemljama postala je samostalna i nezavisna nauka sa potpuno novim školama i pravcima u izučavanju psihičkog života. U Nemačkoj se razvijala Vuntova introspektivna psihologija, u Francuskoj medicinska psihologija, u Engleskoj funkcionalna i genetička psihologija, a u Rusiji psihologija viših nervnih delatnosti. Suprotno tome, psihologija u školama srpskog naroda tog vremena zaostaje i još uvek je u službi filozofije i pedagogije, interpretirana starijim filozofsko-teorijskim doktrinama.

Literatura

1. Bakić, V. (1897): *Opšta pedagogika*, Beograd; Državna štamparija Srbije.
2. Vasiljević, A. (1870): *Psihologija kao nauka udešena za školsku upotrebu*, Beograd; Državna štamparija Srbije.
3. Despotović, P. (1888): *Istorija srpskih škola u Ugarskoj*, Kragujevac; Štamparija kraljevine Srbije.
4. *200 godina obrazovanja učitelja u Somboru (1778-1978)*, Sombor; Učiteljski fakultet.
5. Marfi, G. (1963): *Istorijski uvod u savremenu psihologiju*, Beograd; Savremena škola.
6. Radulović, P. (1892): *Psihologija za škole i za samouke, naročito za učitelje*, Pančevo; Naklada knjižare braće Jovanović.
7. Čanović, S. (1976): *Srpske škole na Kosovu u 19. veku*, Priština; Jedinstvo.

Vojko Radomirović, Blagoje Nešić

PSYCHOLOGY TEXTBOOKS IN SERBIAN POPULATION'S SCHOOLS IN THE SECOND HALF OF 19TH CENTURY

Summary

Our investigation's problem was the assessment and the analysis of the psychology textbooks' list that have been used in secondary and high schools of Serbia, Vojvodina and Kosovo in the second half of 19th century. We have concluded that the following textbooks have been used: 1. Psychology as a science, adapted for school use by Alimpie Vasiljevic (1870), 2. Manuscript textbook "Thesis for psychology" by Nikola Vukicevic (1877), 3. Psychology for schools and self-taught, especially for teachers, by Petar Radulovic (1892), and 4. General pedagogic, by Vojislav Bakic, Ph.D.

All those textbooks have included nearly equal programmed contents (perceptions, cognition, emotions, temper).

The first Serbian psychology textbook, from A.Vasiljevic has processed all those contents in the spirit of German psychology of power and English sensualistic, asociocianistic psychology. Textbooks by Vukicevic and Radulovic (perception, cognition and temper) have processed German psychology of power and the emotions were, only in Radulovic's textbook explained in the spirit of physiological psychology. Bakic's book have dealt with the material on the most contemporary way compared with the rest of textbooks, which was in the spirit of Herbert's and English native psychology.

We have concluded that psychology in the Serbian schools of this time have been significantly lagging behind compared to the psychology of the developed European countries.

Key words: psychology of power, speculative psychology, asociatianistic psychology, Herberts' psychology, rationalism, empirisam, physiological psychology, and native psychology

